

Erken On Beşinci Asır Osmanlı Balkanlar'ında Tımar Sistemi'nin Tatbikinde Coğrafi Koşulların Tesiri

UĞUR ALTUĞ
Gazi Üniversitesi

ÖZET

Osmanlı devletinin temel kurumlarından olan tımar sisteminin bir bölgede tatbik edilmesi, o bölgenin Osmanlılar tarafından fethi sürecinin son safhasını teşkil ederdi. Tesis edilen tımar sistemi ile birlikte bölgede Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak başladı. Söz konusu bölgenin toprakları tımar ordusu mensuplarına ve Osmanlı idarecilerine tımar olarak tevcih edilir ve bu unsurlar bölgede sultanın otoritesini temsil ederek Osmanlı idaresini sağlardı. Kuruluş devrinde Balkan coğrafyasının fethi ve Osmanlı idaresinin bu bölgede kurulması çabası Osmanlılar için hayati bir meseleydi. Fetihlerin hemen akabinde bölge toprakları sipahilere ve Osmanlı idarecilerine tımar olarak dağıtılmıştır. Bu tımarların kayıtlarını içeren mevcut en eski tahrir defterleri, bu süreçte Osmanlı idaresinin bölgenin siyasi ve fiziki coğrafi koşullarını tahlil ederek, bölgenin karakterine ve coğrafi şartlarına ve özelliklerine göre tımar sistemini tatbik ettiklerini göstermektedir. İlk devirlerde Balkanlarda kurulan Osmanlı idaresini temsil eden tımar sisteminin tüm detayları bu tahrir defterlerinde görülebilmektedir. Erken devir Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlar, Osmanlıların Balkanlarda kurduğu tımar sisteminin coğrafi koşullarla iç içe geçmiş olduğunu ve coğrafi faktörlerin bölgede kurulan Osmanlı idaresinin karakterini belirleyen mühim unsurlardan olduğunu göstermektedir. Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin iyi anlaşılabilmesi için, coğrafi koşullar ve Osmanlıların bu coğrafyada tatbik ettikleri tımar sisteminin esaslı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir. Böylece Osmanlıların Balkanları fethederken ve burada Osmanlı idaresini tesis ederken izlemiş oldukları askeri stratejiler, siyasi ve idari politikalar ve bunların coğrafi faktörler ile olan ahengi, bölgede tutunabilme koşullarını daha anlaşılabilir kılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tımar Sistemi, Coğrafya, Balkanlar, Coğrafi Strateji, Tahrir Defteri, Osmanlı İmparatorluğu.

The Influence of Geographic Conditions in the Application of Tımar System in the Ottoman Balkans during the Early Fifteenth Century

ABSTRACT

Application of the tımar system, one of the basic foundations of the Ottoman State, constituted final stage of the conquering process of a region by the Ottomans. With the enactment of the tımar system Ottoman sovereignty in the region became absolute. Lands were being conferred as timars to the Ottoman executives and army members who represented Sultan's authority in the region by carrying out the Ottoman administration. It was vital for the Ottomans in the founding era to conquer the Balkans and constitute an administrative system there. Immediately after the conquests the lands had been handed out the executives as timars. The oldest land survey books at hand show that Ottomans, analyzing the political and geographical conditions of the region, applied the tımar system most convenient to the regional characteristics. The details of the early applications of tımar system in the Balkans are being observed in those land survey books. One of the most important characteristics of the early Ottoman administration in the Balkans that is seen in the survey books' registrations indicate that the Ottomans had taken the geographical strategy into consideration while conferring the timars. In order to figure out the features of the Ottoman administration in the Balkans the geographical infrastructure and the tımar system that the Ottomans had applied there should be examined thoroughly. Thus, the military strategies and geographics that the Ottomans pursued in the Balkans during their settling process could be understood.

Key Words: tımar system, Ottoman Empire, Balkans, geographic strategy, land survey books.

Timar sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nun en mühim müesseselerinden biridir. Hatta kuruluş ve yükselme devrinde devletin en mühim kurumu olarak telakki edilebilir. Fetih ve ilerleme devirlerinde, Osmanlı ülkesine katılan bölgelerin Osmanlı idaresi/hâkimiyeti altına alınması sürecinin kat'i ve son safhasını timar sisteminin tesisi işlemi teşkil ederdi.

Osmanlılar, kuruluş devrinde daha Osman Gazi devrinden itibaren istikametlerini Batı'ya Bizans İmparatorluğu'na yöneltmişler ve Orhan Gazi'nin büyük oğlu Gazi Süleyman Paşa'nın komutası altında Gelibolu yarımadasına yerleşmişlerdir. Bu dönüm noktasından sonra evvela Trakya'nın sonrasında ise Balkanlar'ın fethi devletin en mühim siyasi, askeri ve idari meselesi haline gelmiştir. Yapılan fetihlerle birlikte kurulan Osmanlı idaresi ve düzeninin timar sistemi vasıtasıyla sağlanmış olduğu mevcut en eski tahrir defterlerindeki kayıtlardan anlaşılabilir. Timar sisteminin bir bölgede kurulması, bölgede yapılan tahrir ve sonrasında oluşturulan tahrir defterleri ile sağlanırdı. Günümüze ulaşabilmiş en eski tahrir defterleri on beşinci asrın ilk yarısına ait olup (1432 ve 1444) Balkan coğrafyasını ihtiva etmektedir.

Osmanlıların Rumeli'deki fetih ve ilerleme sürecinin devam ettiği erken devirlerde yapılmış tahrir defterlerinin-eksik olsalar da-büyük bir kıymeti vardır. Bu defterler üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde, kuruluş devrinde Osmanlı timar sisteminin yapısı ve organizasyonu, Balkanlarda Osmanlı ilerleyişi ve hâkimiyetinin safhaları ve mahiyeti ile bu iki unsurun birbirleriyle iç içe geçmiş görüntüsü vs. gibi son derece mühim pek çok hususta çok kıymetli veriler elde etmekteyiz (Altuğ 2010). Bu timar icmâl defterlerinde sipahilere tevcih edilmiş olan tımarların kayıtları ve bu tımarlara sonradan düşülmüş olan derkenarlar Osmanlıların Balkanlarda ilerleyişinde ve tutunuşunda coğrafi koşulların rolünü, belirleyiciliğini ve Osmanlı idaresinin Balkan hâkimiyetinde coğrafi şartlara verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Timar sisteminin erken on beşinci asırda Rumeli'de öne çıkan en belirgin özelliklerinden biri, fethedilmiş olan bölgelerin kat'i olarak Osmanlı idaresi altına bu vasıta ile (timar sistemi ile) alınıyor olmasıydı. Osmanlılar, timar sistemi ile bu bölgelerdeki yeni vergi kaynaklarını (köyler, mezraalar, çiftlikler vs.) kontrolleri altına alarak büyük bir ekonomik güç elde etmişlerdir. Bu mali kaynak Osmanlılar için hayati bir önem taşıyordu. Bu devirde, bu kaynakların timar olarak tevcihi yoluyla, tımarlı ordusundaki asker sayısını artırmak için büyük bir gayret sarf edilmiştir. İşte bu nokta da, yani bu mali kaynakların timar olarak tevcihi işi de timar sisteminin bu devirdeki en belirgin özelliklerinden birisidir. Zira bu devir, fetih ve akınların dinamik bir biçimde cereyan ettiği ve askere büyük bir ihtiyacın hissedildiği devirdir. Bu ihtiyaç dolayısıyla, Arnavutluk'ta bazı timar miktarlarının beş yüz akçenin altına dahi düştüğü görülmektedir. Ayrıca, 315-2000 akçe arasında yekûn tutan tımarların, Rumeli'deki tımarların % 40'ını oluşturmuş olması da bu hususta önemli bir göstergedir. Bu tımarların büyük

bir kısmı da daha sonra, düşülmüş olan derkenarlarla parçalanarak yeni sipahilere tevcih edilmiştir.

Bu çalışmada erken on beşinci asır tımar icmâl defterlerindeki kayıtlar ışığında Osmanlı tımar sistemi ve coğrafya arasındaki münasebet ele alınacaktır. Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı arşivlerinde mevcut olan en eski tahrir defterleri Balkan coğrafyasını ihtiva etmektedir. Bu veriler ışığı altında Balkanların fethinde ve bölgede kurulan Osmanlı idaresinin karakterinde coğrafyanın ve coğrafi koşulların rolü izaha çalışılacaktır. Osmanlı Devletinin bu çetrefilli, çetin ve kendi içerisinde dahi pek çok farklılıklar gösteren coğrafyada tutunabilmek için izlemiş oldukları siyaset ve idari bazı icraatlar gösterilmeye çalışılacaktır.

I. OSMANLILAR BALKANLARDA

Osmanlıların Balkanları fethi, 1352-1402 arasındaki yarım yüzyılda aşama aşama gerçekleşti. Bir dizi etmen bu fetihleri kolaylaştırıcı rol oynadı. Bu sırada Balkan yarımadası, feodal beyler veya hanedan reisleri arasında bölünmüş devletçiklerin oluşturduğu bir yamalı bohça görünümündeydi. Osmanlılar işte bu yerel yöneticiler arasındaki rekabetten yararlanarak, ilk önce onların müttefiki, sonra da koruyucusu konumunda kendi denetimlerini kurdular. Bu yayılma döneminde idari kuruluş, büyük ölçüde askerî örgütlenmeyi izliyor ve açıkça merkezîyetçi bir sistemi amaçlıyordu. Eyalet ya da Beylerbeyiliğinin bir altındaki kademe olan sancaklar, sancakbeyi adı verilen askerî valilerce yönetiliyordu. Bütün bu sancaklar, (Bizans döneminin Romanya'sına denk düşen) Rumeli eyaletinin bir parçasıydı. Rumeli eyaletinin başında da, beylerbeyi sıfatıyla özel sınır birlikleri dahil bütün eyalet güçlerine hükmeden bir askerî komutanvali bulunuyordu (İnalçık 2000: 48-50).

On beşinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunun tarihine bakıldığı zaman Ankara Savaşı (1402) sonrasında özellikle I. Mehmed (1413-1421) ve II. Murad'ın (1421-1451) saltanat devirleri, istikrarın hızla geri gelmesine tanık oldu. Bunun temelinde, Osmanlı devletinin mevcut kurumlarının sağlamlığı yatıyordu. Yeniçeri ordusu, tımarlı sipahiler, ulema ve bürokratlardan oluşan belli başlı güçlerin çıkarları, merkezi devletin canlanmasından yanaydı (İnalçık 2000: 47). Erken on beşinci asra ait tahrir defterlerindeki kayıtlar, Rumeli'de, Fetret Devri'nde bile esaslı bir şekilde işleyen ve yapısı bozulmayan bir tımar sisteminin varlığını açıkça göstermektedir. Tımar sisteminin işleyişi ve dinamikleri bu kargaşa devrinde conservative bir yapı oluşturmuş, bu itibarla sistem, sadece devletin yıkılmasını önlememiş, aynı zamanda kısa sürede kendisini toparlamasına yardım eden esas amillerden biri olmuştur.

Osmanlılar bu hızlı yayılma döneminde, Batı'ya karşı giriştikleri mücadelede kısa sürede sınırlarını genişletmişler ve Balkanlarda, Macaristan ve Venedik gibi güçlü iki

devletle karşı karşıya gelmişlerdir. Balkanlarda mevcut yapı Osmanlı ilerleyişini ve hâkimiyetini kolaylaştırmıştır. Kuzeyden Macaristan ile ve batıdan Venedik de Balkanlarda aynı siyasal yapıdan yararlanmaya çalışıyorlardıysa da, onların yönetimi Ortodoks Hıristiyanlara şizmatik, bölücü mezhep mensupları gözüyle bakan Katolikliğin egemenliği anlamına geleceğinden, Balkan halkının yaygın tepkisiyle karşılaşılıyordu. Buna karşılık, koruyuculuğunu benimsedikleri Ortodoks Kilisesi'nin din adamlarına kendi devlet örgütlenmeleri içinde bir yer ayıran Osmanlılar, Macarların ve Venediklilerin bütün çabalarına karşın, daha ilk fetihlerinden itibaren gerçek bir Balkan gücü olarak sahneye çıktılar. Nitekim yerel Ortodoks papazlarının birçok durumda Osmanlı Devletiyle işbirliği yaptığını biliyoruz (İnalçık 2000: 50-51).

II. ERKEN ON BEŞİNCİ ASIR TAHRİR DEFTERLERİ

Tahrir defterlerinin önemi ve özellikleri malûmdur. Bugün Osmanlı arşivlerinde bulunan en eski Osmanlı tahrir defterleri İstanbul'un fethinden evvelki döneme aittir. Bu defterlerin hepsi de tımar icmâl defterleridir. Bu devirde biri 1432'de diğeri de 1444 - 1445'te yapılmış olan iki tahrirde ait bazı defterler ve defter parçaları günümüze ulaşabilmiştir. Bu tahrirlerin ilki Sarımüddin Saruca Paşa oğlu Umur Bey'in emanetinde yapılmış Arnavutluk tahriri; ikincisi ise II. Mehmed'in ilk cülûsu münasebetiyle yapılmış ve emini henüz tespit edilememiş olan Paşa Livâsı tahriridir (İnalçık 1954a: XV-XVII; Altuğ 2010: 28-29).

Bu defterlerin en eskileri Arvanid-ili Defteri olup 1954'te Halil İnalçık tarafından Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid adı ile ve tahrir ve tımar sistemi hakkında muazzam bir giriş yazısıyla neşredilmiştir. Bu defter Arnavutluk'un kuzey, merkez ve batısını ihtiva eder. Diğer bir defter ise Arnavutluk'un güneybatısını kapsayan MAD 231 numaralı Premeti ve Görice defteridir. Bu iki defter de Selanik'in ikinci kez fethinden (1431) sonra 1432'de yapılmış olan tahrirde meydana getirilmiştir. Bu iki defterde Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi'nde bulunmaktadır.

Sultan II. Murad'ın tahta oğlu Sultan II. Mehmed'i geçirdiği 1444 tarihinde çocuk sultanın cülûsu sebebiyle yapıldığını tespit ettiğimiz (Altuğ 2010: 16-25) tahrirde ait defter parçaları günümüze ulaşan en eski tahrir defterlerinin ikinci kategorisini teşkil eder. Bu defterler de tımar icmâl defterleri olup başları ve sonlarından eksiktirler. Aslında bu defterlerin hepsi aynı bir defterin parçalarıdır. Bu defterler: Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan MAD 303 Pırlepe ve Kruşeva Defteri, MAD 525 Timurhisarı, Kaloyan, Nevrekop, Köprülü ve Kastorya Defteri, MAD 250 Kastorya ve Bagdanos Defteri ve Bulgaristan'da Sofya'da St. Crill ve St. Methodis Kütüphanesinde bulunan, D. 707 Sofya ve Şehirköy Defteri, OAK 52/59 Visuka ve İznepol Defteri ile OAK 45/30 Avrethisarı ve Selanik Defteridir.

Elimizdeki en eski tahrir defterleri, Osmanlıların, Balkanlarda hızlı bir şekilde yayılarak kurdukları idari yapının ve hâkimiyetin koşullarına dair çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine bu tumar defterleri, bu devirde Balkanlarda, Osmanlı, Venedik ve Macaristan arasında cereyan etmiş olan hâkimiyet/nüfuz mücadelesine ilişkin veriler de sunmaktadır. Defterlerdeki kayıtlar sayesinde Yıldırım Bayezid Sultan'ın saltanat dönemine ait kurumlar, icraatlar ve şahıslar hakkında da malumat sahibi olabilmekteyiz.

Çok kısa sürede farklı bir coğrafyada (evvela Trakya hemen akabinde Balkan coğrafyasında), hızlı bir şekilde cereyan eden Osmanlı ilerleyişi oldukça ilgi çekicidir. Bu farklı coğrafyada, farklı devletçikler, hanedanlar, farklı milletlerle karşılaşan Osmanlıların kurduğu idari, askerî, sosyal ve ekonomik mekanizman söz konusu tumar icmâl defterlerine tüm detaylarıyla yansımıştır. Defterlerde kurulmuş olan tumar sistemi tüm bu unsurların bir kompozisyonu niteliğindedir. Dolayısıyla, on beşinci asrın ilk yarısına ait bu tumar icmal defterleri, bu yeni coğrafyada kurulan Osmanlı hâkimiyetinin temel unsurlarına dair verdiği malumat dolayısıyla son derece önemlidir.

Balkanlarda Osmanlı idaresi ve hâkimiyeti tesis edilirken, Osmanlıların coğrafi yapının unsurlarına büyük bir ehemmiyet verdiği, defterlerdeki kayıtlarda açıkça görülmektedir. Balkan Coğrafyasına büyük bir dikkatle nazar-ı itibar edilmiştir. Balkan Fetihlerinin neredeyse hemen akabinde yapılmış olan bu tahrirler, Osmanlı Devleti'nin, bölgede hâkimiyetini tesis sürecinde coğrafi koşullara büyük bir dikkat gösterdiğini tüm açıklığıyla gözler önüne sermektedir.

Osmanlı fethi her şeyden önce tumar sisteminin yerleşmesi demektir. Çünkü bir memlekette toprakların İl-yazıcılar tarafından tahrir olunarak tımarlara taksimi, fethin son ve kat'i safhasını teşkil etmektedir (İnalcık 1995: 111). Osmanlılar açısından "doğrudan kontrol" temel olarak, ülkelerin nüfus ve kaynaklarının resmi defter kayıtlarına geçirildiği, "tumar" sisteminin uygulanmasına dayanmaktaydı. Tumar sisteminin uygulanması, önceki sosyal ve ekonomik sistemde kökten bir değişim anlamına gelmemektedir. Gerçekte bu, kademeli bir asimilasyon için, yerel şartlar ve sınıfların, Osmanlı kurumları ile ayrılmaz bir şekilde uzlaşma aşamasıydı (İnalcık 1954b: 103). Bu suretle devlet, toprağı hakiki bir şekilde ve doğrudan doğruya kendi hâkimiyeti altına alıyor ve en ücra köylere kadar yayılan bir şebeke halinde, maişetleri ve durumları tamamıyla merkezdeki defterlere bağlı bir eyalet askerî teşkilatı meydana getiriyordu. Bundan sonra orası, artık hakiki manada bir Osmanlı memleketi sayılabılırdi (İnalcık 1953: 155). Osmanlı fethinin başlıca hususiyeti ve içtimai neticeleri bu tahrir defterlerinin incelenmesinden meydana çıkmaktadır (İnalcık 1957).

On beşinci asrın ilk yarısına ait tahrir defterleri, Osmanlıların Balkanlarda daha ilk fetihlerinden, bir idari sistem kurmalarına kadar olan süreçte coğrafi şartlarla paralel hatta kimi zaman tamamıyla coğrafyanın belirlediği şartlar altında ilerleye-

rek yerleştiklerini açık bir biçimde göstermektedir. Osmanlıların Balkan coğrafyasında yaptıkları fetihlere yakından bakıldığı zaman, askeri ve siyasi stratejiye tesir eden coğrafi önemi yüksek olan bölgelerin ilk etapta Osmanlı fetihlerine ve müteakiben tahrirlere mevzu olduğu açıkça görülmektedir.

III. BALKAN COĞRAFYASI

Jeopolitik durumunun sonucu olarak uzun çağlar bir tarih ve kültür birliği gösteren Balkan Yarımadası bir tarihi bölge olarak güneyde Akdeniz'le sınırlanır. Burada Ege, yüzlerce adasıyla adeta Balkanlar içindedir, oradan Girit'le Akdenize uzanır. Batıda Adriyatik Denizi, yahut uzun yüzyıllar Venedik'in savunduğu gibi, Venedik körfezi yer alır, yani Balkanlar dışında kalır, fakat göreceğimiz ki, Osmanlılar, Dubrovnik, Avlonya ve Hercegnovi (Nova) limanlarını geliştirerek Adriyatik'i Balkan nüfuz alanına sokmaya çalışacaklardır. İyoniyen Adaları ve Korfu Venedik ile Osmanlılar arasında uzun bir savaşım konusu olmuştur. Nihayet, İtalya kıyılarında Pulia (Otranto) ve Ancona, Osmanlı siyasi ve ekonomik nüfuzu altına girmiştir. Bir Balkan imparatorluğu olarak Osmanlı devleti, I. Bayezid (1389-1402) döneminden beri Mora'dan Tuna'ya kadar bütün Balkanları kendi egemenlik alanı olarak görmüş ve Dalmaçya, Karadağ, Arnavutluk, Mora, Ağrıboz ve Ege adalarındaki Venedik kolonilerini kendi hükmü altına sokmak için yüzyıllar boyu uzun bir savaşımına girmiştir. Savaşımın uzun olması, Venedik'in denize, Osmanlı'nın karaya hâkim olmasındandır. Savaşım 1718'e kadar, uzun bir dönemde adım adım kara devletinin ilerleyişi ile sonuçlanır ve tüm Balkanlar, Ege ve Girit'in de katılımıyla Osmanlı siyasi birliği içine alınır. Nasıl ki, Bizans imparatorluğu da aynı sınırlar içinde bir Balkan İmparatorluğu, daha doğrusu Anadolu-Balkan İmparatorluğu halinde idi. Bu jeopolitik tarihi bölgenin kilit noktası, İstanbul, daha doğrusu Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı ile birlikte İstanbul olmuştur (İnalçık 1993: 11-12).

Balkanlar'ın kuzey sınırına gelince, Roma döneminden beri Tuna ırmağı, yarım-adanın kuzey sınırı olarak belirlenmiştir. Tuna ırmağı, güneyde Boğazlar gibi aşılması güç bir su engeli oluşturuyordu. Bununla beraber Tuna Karadenize inen başlıca ticaret yolu olduğundan ve iki kıyısı arasında sıkı ticaret bağları dolayısıyla asla aşılmaz bir engel oluşturmamıştır. Tuna berisi Balkanlara egemen olan imparatorluklar, daima Tuna ötesi toprakları kendi kontrolleri altında tutmaya çalışmışlardır. Bu, doğrudan doğruya bir egemenlik olmadığı gibi, kültür ve sosyal yapı bakımından da Tuna'nın kuzeyi ve güneyi oldukça önemli farklar göstermiştir. Tuna, özellikle askeri bakımından asıl Balkanlar'ın kuzey sınırı olarak kalmıştır. Balkanlar'ın batısına doğru Vidin ve özellikle Belgrad bir kilit noktası rolünü oynamış ve Belgrad'dan sonra Sava ırmağı, Batı

Balkanlar'ı Syrmia ve Macaristan'dan ayıran bir sınır oluşturmuştur (İnalçık 1993: 12).

Balkan yarımadası içinde bir takım stratejik masif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler imparatorluğun kuruluş aşamalarını belirlemiştir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlar'da Osmanlı yayılış aşamalarını anlamak için temel önemdedir (İnalçık 1993: 13). Osmanlılar Balkanlarda fetihlerini sürdürürken, evvela coğrafi bakımdan stratejik önemi haiz yerleri ele geçirmeye çalışmışlardır. Evvela, bölgenin sarp dağlarında, ovalık bölgelerinde, nehir kenarlarında ilgili bölgeye hâkim olan yollar, geçitler, boğazlar, tepelikler ve yükseltiler, coğrafi ve askerî stratejisi yüksek, şehirler, nahiyeler ve kaleler Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Bu suretle Osmanlılar, askerî ve idari bakımdan Balkan coğrafyasına tutunarak, yavaş yavaş tüm kurumlarıyla bu yeni bölgeye nüfuz edebilme imkânını elde etmişlerdir. Askerî ve coğrafi stratejisi yüksek olan yerler Osmanlı idaresine dâhil edildikten sonra, buralarda kurulan üsler bölgenin fethinde askerî köprübaşı olmuştur.

Bugün arşivlerde mevcut olan en eski tahrir defterleri olan tımar icmal defterlerindeki kayıtlar, daha bölgeyle ilk temaslarından itibaren Osmanlıların süreç ve coğrafi şartlara büyük bir ehemmiyet verdiklerini göstermektedir. Osmanlı fethinin nihai safhası olan tahrir/defter etme işlemi sonucu hazırlanmış olan defterler vasıtasıyla Osmanlı hâkimiyetinin Balkan coğrafyasında kuruluş safhasını ve özelliklerini adım adım takip edebilmekteyiz. Bu en eski defterlerde tahrir tabii tutulan vilâyet ve nahiyeleri göstermek yerinde olacaktır. Bu defterler ve ihtiva etmiş oldukları sahalar şu şekildedir:

ARVANİD DEFTERİ: Aryurikasrı Vilâyeti, Lahtakasru Nahiyesi, Vayonetya Vilâyeti, Himara Nahiyesi, Belgrad Nahiyesi, Muzakiye Nahiyesi, Sopot Nahiyesi, Vilâyeti Klisura, Vilâyeti Kanina, Pelaş Nahiyesi, Belgrad Vilâyeti, Tomorince Vilâyeti, Iskarapar Vilâyeti, Pavlo Kurtik Vilâyeti: Nahiyeti Jilema, Nahiyeti Krap'lar, Vilâyet-i Kondo Miho, Nahiyet-i Markeş, Nahiyet-i Payaze, Nahiyet-i Tomonişte, Nahiyet-i Luz, Nahiyet-i İrmîni, Nahiyet-i Akçahisar, Nahiyet-i Bogdan Ripe, Nahiyet-i Muzakiye, Vilâyet-i Çartalos, Vilâyet-i Akçahisar.

MAD 231: Premeti, Görice, Koniça ve Grebena.

MAD 525 – 250: Vilâyet-i Timurhisarı, Nahiyet-i İstefanya, Nahiyet-i Kaloyan ve Nevrekob: nahiyet-i Bagdanos, vilâyet-i Gümülcine, Nahiyet-i Köprülü, nahiyet-i Üsküp, Vilâyet-i Kastorya, Nahiyet-i Koluna.

MAD 303: Nahiyet-i Kırçeva, Nahiyet-i Pirlepe.

D. 707: Sofya, Nahiyet-i Şehirköy.

OAK 52-59: Nahiyet-i Visuka, Nahiyet-i İznepol.

OAK 45-30: Vilâyet-i Avrethisarı, Vilâyet-i Selanik

Daha önce zikredildiği gibi, defterlerde yer alan çeşitli kayıtlardan açıkça anlaşıldığına göre, bu devirde tüm Osmanlı Rumeli'si tahrir edilmiştir. Tımar bünyelerinde

meydana gelen değişikliklerde, Rumeli'de elimizdeki defterlerin haricinde kalan birçok bölgeye atıflar yapılmaktadır. Bu bölgelerden birçok tımar erinin, günümüze dek ulaşabilen bu defterlerde mukayyet nahiye ve sancaklardaki tımarlara tayin edildiği açıkça görülmektedir. Maalesef, bu erken devirde yapılan tahrirlerdemeydana getirilmiş Rumeli'nin diğer bölgelerine ait defterler türlü sebepler dolayısıyla günümüze ulaşmamıştır.

IV. TIMAR SİSTEMİ ve COĞRAFYA

Defter edilmiş tımar birimlerinin oluşturulması safhasında Osmanlı idaresinin, kayıt altına aldığı köy ve mezarları seçerken, askerî stratejive coğrafi koşullara büyük bir ehemmiyet verdiği anlaşılmaktadır. Bu devirde, fethedilmiş bölgelerde Osmanlı idaresi ilk olarak tımar birimleri içerisine, bilhassa jeostratejik önem taşıyan köy ve mezarları katmış gözükmektedir. Erken devir tımar sistemi ile sonraki devirler arasındaki farklı uygulamaların bir kısmının sebebi bu mühim siyasi ve askeri noktada düğümlenmektedir. Yukarda da belirtildiği gibi, bu erken devir-on beşinci yüzyılın ilk yarısı-özellikle Rumeli'de halen fetihlerin ve çeşitli askerî faaliyetlerin cereyan ettiği, Osmanlı hâkimiyetinin on altıncı asırdaki gibi kesin olarak yerleşmediği dinamik bir dönemdir. Dolayısıyla Osmanlı idaresi, tımar sisteminin tatbikinde/idarenin ve hâkimiyetin tesisinde coğrafi koşulları ve daha başka unsurları göz önünde bulundurmuş görünmektedir.

Defterlerdeki kayıtlar da, Osmanlı idaresinin ilk devirlerde, bölgede öncelikle, coğrafi ve askerî bakımdan stratejik yerlere kurulduğunu göstermektedir. Özellikle Makedonya'da yaptığımız toponomi ve coğrafi saha araştırmaları ("*Gerçeęi söylemek gerekirse tarihçi birazda yolcu gibidir. O, güclüklerinin geliştii tiyatronun dekoru olan ovada duraklamaktadır: o da yakın ve yüksek dağlara tırmanmaya hevesli görünmektedir. Kentleri ve arşivleri asla terk etmemiş tarihçilerden çoğu, bunları keşfettiğinde şaşıracaktır*") Braudel 1993: 42; burada şunu belirtmeliyim ki, Prof. Dr. Halil İnalıcık hocamız, tarihçi için toponomi ve coğrafi saha çalışmalarının ehemmiyeti ve usulleri üzerinde ısrarla durmuş hatta yapmış olduğu çeşitli saha çalışmalarına katılmamıza imkân vererek, bu usullerin tarih araştırmalarına tatbikini pratik olarak da öğretmiştir. Bu doğrultuda 2004 yılı Ağustos ayında Makedonya coğrafyasında geniş çaplı bir toponomi çalışması gerçekleştirdik.), bu hususta oldukça ilgi çekici ve sistemin özünü kavramamızı sağlayacak veriler ile birlikte tesis edilmiş olan Osmanlı idaresinin coğrafi ve askerî koşullar çerçevesinde tasarlanmış olduğunugösterecek deliller sunulmuştur. Bugünkü Makedonya'yı sınırları içerisine alan defterlerde (MAD 525, MAD 250 ve MAD 303) kayıtlı tımar birimlerine ait köylerin ve mezarların Osmanlı idaresi tarafından titizlikle seçildiği anlaşılmaktadır.

1444'te tahrir tabii tutulmuş olan bölgedeki köy ve mezraların adedi, coğrafi konum ve nitelikleri de bu savımızı kuvvetlendirmektedir. Şimdi Makedonya coğrafyasını ihtiva eden defterlerden bazı örneklerle Osmanlı idaresinin-timar sisteminin-tesisinde coğrafi koşulların yerini ve rolünü göstermeye çalışacağız.

Kaloyan, Üsküp vs. gibi Makedonya'ya ait bazı bölgelerdetimar sistemine dahil edilen ya da Osmanlı idaresi altına alınmış olan köy sayısı oldukça azdır. Bu veriler, bölgenin bir asır sonraki tahrirleri ile mukayese edildiğinde, bu coğrafyada Osmanlıların erken on beşinci yüzyılda sistemli bir entegrasyon süreci takip ettiği görülmektedir. Bu süreçte bölgede yer alan Osmanlı öncesi mahalli hanedanların, feodal lordların haklarına büyük ölçüde dikkat edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Kaloyan bölgesi bu bakımdan oldukça ilgi çekicidir(Kaloyan bölgesinin yapısı hakkında Prof. Dr. Evgeny Radushev'in verdiği bilgi ve fikirler son derece aydınlatıcı olmuştur.). MAD 525 no.lu defterde Kaloyan bölgesinde yirmi iki köy ve hissenin timar sistemine dahil edilip deftere kaydedildiği görülmektedir. Müteakip devirlerde, Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezid ve nihayet Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde bölgede defter edilen köylerin adetleri nerdeyse ikiye katlanarak artmış ve bölgede timar bünyelerine katılmış köyler yüz otuz beş adede ulaşmıştır. Bir asırlık devrede Kaloyan bölgesinde timarlara dahil edilen köylerin artış sebebi nüfus artışı ile ya da Türk iskânıyla izah edilemez. Zira on altıncı asır defterlerindeki bu köylerin büyük bir çoğunluğu gayr-i müslim köyleridir. 1444'te defterde kayıtlı yirmi iki köy ve hissenin on tanesi subaşı Yahşi Bey'in zeameti bünyesinde olup Kaloyan bölgesinin çeşitli yerlerinden özenle seçilmiş, askerî ve idari bakımdan bölgede Osmanlı kontrolüne olanak sağlayacak coğrafi stratejisi yüksek olan köylerdir.

Gümölcine, Serez, Bagdanos ve Nevrekob arasında bulunan Kaloyan bölgesinin yer adı üzerindeki araştırmalar bizi bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra bile devam etmiş olduğu anlaşılacak otonom yapısına dair mühim izahlara götürmektedir. Osmanlı idaresi altında ilk devirde bölge Nahiye-yi Kaloyan olarak tanımlanmıştır. İlk devir Osmanlı fetihlerinde bu bir usuldür. Osmanlılar gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de bu usulü kullanırlar ve fethettikleri bölgenin eski hâkiminin ismiyle o bölgeyi adlandırırlardı. Osmanlılar yaptıkları fetihlerin akabinde tahrir defterlerine, ilgili bölgeleri eski feodal ve mahalli idarecilerinin isimlerini vererek kaydetmişlerdir. Kaloyan ismi Bizans İmparatorluğu tahtına oturmuş bir hanedanın ismi olduğu gibi; bölgede XII. yy. da Kaloyan adlı bir Bulgar çarının varlığı da malumdur. İmparatorluk hanedanına ait bu ismi alelade kişiler kullanamazdı. Daha Bizans devrinde, bu bölgenin Kaloyan hanedanı mensuplarının tasarrufuna verilmiş olan mülkler olduğu aşikârdır. Osmanlılar bölgede hâkimiyetlerini tesis ederken bu hanedan mensuplarının haklarına riayet etmişlerdir. Açıkça görülüyor ki Osmanlı idaresi bölgeyi topyekûn bütün kaynaklarıyla timar sistemine tabi tutmayarak onların mülklerindeki iyelik haklarının

büyük bir kısmına müdahale etmemiştir. Tatbik edilen uzlaş ve istimâlet siyasetiyle bölgenin eski hâkimleri olan Kaloyan'larla çatışmaya düşmekten sakınılmış, onların eski mülkü olan bu coğrafyadan sadece yirmi iki köy ve hisse Osmanlı hâkimiyetine geçirilmiştir. Bu suretle Osmanlı idaresi fethetmiş olduğu bölgenin hâkimleriyle çatışma yerine uzlaşarak, bu unsuru kendi idare/hâkimiyet sürecine entegre etmeye başlamıştır. Osmanlı tımar sistemine katılan söz konusu yirmi iki köy ve hisse ise bölgeden devşirilmiş alelade köyler olmayıp, bölgenin coğrafi stratejisini belirleyen noktalardan özenle seçilmiş köylerdir. Kaloyan bölgesinden seçilen köylerin coğrafi konumları ve askeri stratejileri sayesinde Osmanlılar bölgenin tamamında tutunup tam bir kontrol mekanizması kurabilmişlerdir. Daha sonraki devirlerde Kaloyan bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti adım adım ilerlemiştir. Bu ilerlemenin ifadesini ve bölgede giderek genişleyen Osmanlı idaresini yüz yıllık bir dönem içerisinde tahrir defterlerinden takip edebilmekteyiz. Nitekim Kanuni devrinde bu sürecin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim tahrir defterlerinde artık bölgenin Kaloyan ismiyle ifade edilmeyişi de; nihayet mahalli unsurların entegrasyon sürecinin tamamlandığının bariz bir tezahürüdür.

Yine aynı defterde, Köprülü nahiyesi ile birlikte bazı tımarları kaydedilmiş olan Üsküp konumuz bakımından orijinal örnekler sunmaktadır. Üsküp'ten on iki adet köy seçilerek defter edilmiş olup bu köyler Üsküp, Köprülü, Pirlepe coğrafyasından derlenmiştir. Bu köylerden Stepancı, çok mühim bir coğrafi stratejiye sahiptir. Tahrir defterinde de bu köyün coğrafi stratejisi belirtilmiş, derbent köyü olduğu ve Presat derbendini koruduğu kaydedilmiştir. Bu köy bugün bile varlığını sürdürmektedir. Bölgede yapmış olduğumuz saha çalışmalarında Stepancı köyünün hâlâ mevcudiyetini sürdürüyor olduğunu gördük. Pirlepe -Köprülü - Üsküp yolunun güneye Pirlepeye doğru takriben 40-50. kilometresinde bulunan İstepançi köyü dağlık olan arazinin zirvesindedir. Söz konusu yol bir noktadan sonra dağ zirvelerinin sırtından gitmektedir. Daha on yıl öncesine kadar günümüz modern ulaşımı bu yol üzerinden sağlanmakta imiş. Stepancı köyü tam da bu yoldaki dağ sırtlarının en hâkim ve yüksek/zirve noktasında bulunmaktadır. Stepancı köyü bu stratejik yolun geçtiği en nazik noktada kurulmuş olan Presat derbendini beklemektedir. Osmanlılar bu köyü deftere Üsküp sınırları içinde telakki ederek kaydetmişlerdir. Üsküp bu devirde mühim bir uc merkezidir. Bu devirde Osmanlılar, hızlı bir şekilde Türk iskânına sahne olan bu askerî üsse, Üsküp'e bölgeye hâkimstratejik bir üstün konum kazandırma çabasına girişmiş görünmektedirler. Köprülü ve Pirlepe yolu üzerinde bulunan bu derbent köyü Stepancı uzaklığına rağmen Üsküp sınırlarında kaydedilmiştir. Stepancı köyü, bu devirde mühim askerî ve idari Osmanlı üssü Üsküp'ün bölgenin güneyine, Pirlepe, Serez ve Selanik'e erişiminde önemli bir askerî noktadır. Coğrafi konumu ve askeri stratejisi hayli yüksek olan Stepancı köyünün ahalisi de çeşitli resimlerden/vergilerden muaf tutulmuştur. Defterde bu derbent köyünün Pirlepe ve Köprülü arasında bulunan Pre-

sat derbendini beklediği açıkça belirtilmiştir. Bu hizmetinden dolayı İstepanci köynün derbentçiler olan ahalisi için Osmanlı idaresi çeşitli muafiyetler vermiştir; “*Harac vereler amma koyun adedinden ve sair avârizattan muaf ve müsellemler olalar deyü emr olunmuş*” (MAD 525: 63).

Makedonya coğrafyasının diğer bölgelerinden defter edilmiş olup günümüze ulaşabilmiş olan diğer köy ve mezarların da Osmanlı idaresi altına alınırken benzer kaygılarla hareket edilmiş olduğudur. Defterlerde kayıtlı olan köyler adeta Makedonya coğrafyasının/haritasının çeşitli noktalarına serpiştirilmiş gibidir. Bu suretle, ilk Osmanlı tahrirlerinde Osmanlı idaresi altına geçirilen köylerin tüm Makedonya coğrafyasına olan konumu ve askerî stratejileri sayesinde bölgede tam bir Osmanlı kontrol ve idare mekanizması kurulabilmiştir. Böylece Osmanlılar fethettikleri bölgeleri bütünüyle tımar sistemine geçirip doğrudan idare kurarak mahalli beylerle çatışmaya düşmek riskini de kovuşturmuş oluyordu. Bu nazik ve karışık Balkan coğrafyasında Osmanlılar, tahrire tabi tuttıkları köylerin coğrafi konum ve askerî stratejileri sayesinde tüm bölgede mutlak bir kontrol ve hâkimiyet imkânı bulabilmiş görünmektedirler. Çeşitli yerlerde verimliliğin yüksek olması, bu köylerden alınan gelirleri artırmıştır. Fakat birçok tımar biriminde, verimli bir sahada bulunsalar dahi, gelirleri nispeten daha düşük olan dağ, yol ve geçit köylerinin seçilerek tımar bünyesine katıldığı görülmektedir. Koruma ve güvenlik amacıyla defter edilen bu köylerde yaşayan hane sayısı da azdır.

Balkanlar'da, Osmanlı idaresini tesis ve tatbik işleminin biçim ve esasları, bu yeni coğrafyanın çeşitli bölgelerinde farklı görünüm arz etmektedir. Bir dönem önce Osmanlı'nın Batı'ya karşı sınır bölgesi; dolayısıyla uc olan Makedonya-özellikle Üsküp, Kruşeva ve Pirlpe-II. Murad devrinde büyük ölçüde bu görüntüsünden uzaklaşmıştır. Yıldırım Sultan Bayezid devrinde özellikle Premeti ve Görice üzerinden başlayıp (MAD 231 no'lu Premeti ve Görice Defteri'nde, Yıldırım Sultan Bayezid tarafından tımar tevcih edilmiş, sipahiler mevcuttur.) büyük ölçüde Çelebi Mehmet devrinde tamamlanacak olan fetihlerle Arnavutluk Osmanlıların yeni sınır bölgesi olmuştur. Arnavutluk coğrafyasında Osmanlı idaresinin tesisi, siyasi ve askerî yapılanmalarda uygulanmış olan usuller, Balkanlarda alışlagelmiş olan Osmanlı pratiğinden çok daha farklı ve radikaldir.

Arvanid Defteri ile Premeti ve Görice defterindeki kayıtlar, Arnavutluk'ta Osmanlıların diğer Balkan bölgelerinden tamamen farklı sayılabilecek bir karakterde hızlı ve tüm Arnavutluk'a teşmil edilmiş bir fetih ve yayılma, akabinde sağlam askerî unsurlara-tımar sistemine-dayanan bir Osmanlı idaresi kurmuş olduklarını gösterir. Kısa bir sürede gerçekleşen fetihler sonucu Osmanlı idaresi ve hâkimiyeti bu yeni coğrafyada, diğer bölgelerde olduğu gibi aşama aşama değil kısa bir sürede tesis olunmuştur. Bu hızlı ilhak ve idare tesisi işlemleri neticesinde bu sarp coğrafi bölgede Osmanlı idaresi çeşitli isyanlarla karşılaşmıştır.

Osmanlıları, Arnavutluk coğrafyasında, diğer Balkan devletlerinin aksine böyle-sine radikal bir siyaset izlemeye sevk etmiş temel faktör, Arnavutluk'un coğrafyasının fiziki ve beşeri özellikleri ile siyasi yapısından kaynaklanmaktadır.

1385'de Voissa (Viyose) savaşından hemen sonra Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin yerleştiğini iddia etmek güçtür. Fakat memleketin en kuvvetli senyörü II. Balşa'nın ordusuyla beraber yok edildiği savaştan sonra, belli başlı Arnavut beyleri Osmanlı metbûluğunu tanımış görünmektedirler. Osmanlılar, kendilerine has istila usullerine göre, ilk safhada bunu yeter saymış olmalıdırlar. Arnavut senyörleri, oğullarını Osmanlı sarayına rehine vermek, yardımcı asker, yıllık haraç göndermek gibi şartlarla yerlerinde bırakıldılar. Böylece, memleketin belli başlı senyör aileleri Balşa'lar, Thopia'lar, Dukagin'ler, Coia Zaccaria'lar, Zenebissiler, Aranaiti'ler, Vulkaşin'ler ve nihayet Kastrioti'lar Osmanlı sultanını metbû tanıdılar(İnalcık 1953: 154-155).

Arnavutluk'ta Osmanlı fethinden önce türemiş olan feodal senyörler rejimi, siyasi-içtimai duruma damgasına vurmuştur. Bu senyörler, bilhassa, diğerleri üzerinde bir hegemonya kurmak isteyen Balşa'ların 1385'te yediği darbeden sonra, her zamankinden ziyade birbirinden ayrı ve birbirine rakip olarak dışardan gelebilecek tesirlere tabi bulunuyorlardı. Sahip oldukları topraklar üzerinde eski feodal haklarını devam ettirmek, geçim vasıtalarını kaybetmemek bütün bu senyörlerin birinci düşüncesi idi. Onlar, Türk Uc kuvvetlerinin daimi baskısı altında, kendilerine bunu garanti eden bir himayeyi her zaman memnuniyetle karşıladılar(İnalcık 1953: 158).

Arnavutluk, dar vadiler ve boğazlarıyla yüksek dağlık bölgelerinde, isyana ve yağmaya hazır birçok kabileleri barındırmakta idi. Sonra memleketin gerisi denize dayandığından ve Venedikliler sahilde birçok noktalarda yerleşmiş bulunduğu, Adriyatik sahillerinden Papa ve Hıristiyan Avrupa, hususiyile İtalyan devletleri, tahriklerinden ve yardımdan geri kalmıyorlardı. Bu hal, şüphesiz, Osmanlıları uzlaştırıcı bir siyaset gütmeye zorlayan amillerden biridir. Nihayet Arnavut senyörleri, Bulgaristan ve Sırbistan'da olduğu gibi bir kral idaresinde toplanıp Osmanlılara karşı meydan savaşları yapmamıştı. Bu meydan savaşları Osmanlılara Sırp ve Bulgar aristokrasisinin mühim bir kısmını mahvetmek ve topraklarına el koymak fırsat ve imkânını vermiş görünüyor. Hâlbuki Arnavutluk'ta devlet, karşısında ayrı ayrı uzlaşmaya hazır müstakil küçük senyörler bulmakta idi. İşte bu şartlar içinde Osmanlılar için en kısa yol, bu senyörlerin beklediğini vermek, yani onları, eskiden beri malik oldukları topraklar üzerinde Osmanlı tımar sahipleri olarak bırakmaktı. Osmanlı devleti kendi hâkimiyetini tanıttıktan sonra böyle bir uzlaşmayı kabul etmek için hiç bir engel görmüyordu. Bu senyörlerin esasen haraçgüzar tâbiler durumunda olması yeni tımarlı sipahiler statüsüne geçmelerini kolaylaştırıyordu. Böylece eski Hıristiyan Arnavut senyörleri ve sipahileri, topraklarını ve dinlerinin muhafaza ederek Osmanlı tımar sipahileri şekline inkılab ediyorlardı(İnalcık 1953: 158-159).

Arnavutluk'un kısaca özetlenmeye çalışılan, coğrafi özellikleri ve konumu ve bu devirde siyasi-idari yapısı Osmanlıları bu bölgede daha radikal bir harekete ve hızlı bir idare mekanizması kurmaya sevk etmiştir. Onbeşinci yüzyılın ilk yarısında, Arnavutluk'un fethi neticesinde Osmanlı Devleti'nin sınırları Adriyatik denizine ulaşmış, böylece Osmanlılar bu devirde ve müteakip asırlarda Balkanlarda ve Akdeniz'de uzun bir siyasi, askerî, iktisadi ve diplomatik rekabet ve mücadeleye girişeceği Venedik ile komşu olmuşlardır. Böylelikle Osmanlılar Katolik dünyasının ruhani merkezinin hemen arka bahçesine yerleşmiş oluyorlardı. Arnavutluk'un fethi aynı zamanda, Roma'dan başlayarak, Arnavutluk, Selanik, Serez, Drama, Gümölcine, Edirne, Tekfurdagi venihayet İstanbul'a uzanan tarihi Roma İmparatorluk yolu olan *Via Egneta* ya da Osmanlı *Sol Kol*'unun tamamen/son halkasının da Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi demek oluyordu.

II. Murad devrine ait Arnavutluk'u içine alan tımar defterlerindeki muamelat biçimleri, tımarların yapıları, tımarların çeşitleri ve tımarlıların menşeleri, Osmanlı Devleti'nin, bu yeni sınır bölgesini hızlı bir şekilde tahkim etmeye çalıştığını açıkça göstermektedir. Osmanlı öncesi devirde, yerel hanedan mensupları, feodal senyörler ve bunların şövalyeleri bu defterlerde Osmanlı tımarlıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı tahrirde Rumeli'nin diğer bölgelerine nazaran, Arnavutluk'un daha geç fethedilmiş olmasına rağmen daha esaslı tahrir edildiği ve daha fazla hatta nerdeyse bütün köy ve mezraların dolayısıyla tüm Arnavutluk'un defter edilerek Osmanlı idaresine çok kısa bir zamanda geçirildiği görünmektedir. Arnavutluk defterleri, bu coğrafyanın daha fazla tımarlı sipahinin tasarrufuna tabi tutulduğunu kaydetmiştir. Nitekim tımarların miktarı bu bölgede üç yüz akçeye kadar düşmüştür. Tahriri müteakiben defterlere düşülmüş olan derkenarlarla, tımar birimleri sürekli parçalanarak yeni sipahiler arasında taksim edilmiştir. Balkan coğrafyasının diğer bölgelerinde kurulmuş olan tımar sisteminden büyük farklar arz eden bu uygulamaların yegâne sebebi, Arnavutluk coğrafyasının hususiyeti, bölgenin siyasi yapısı ve askerî endişelerden kaynaklanmaktadır.

Arvanid-ili Defteri ile Premeti ve Görice Defteri'ndeki tımarlıların menşelerine bakıldığında karşımıza bölgeye *sürülmüş* pek çok tımar eri ve daha bir batın öncesinde Osmanlı uc bölgesi olan ve Arnavutluk'un fethiyle daha iç bölgelerde kalan Üsküp, Pırlepe, Sofya, Serez, Kruşeva, Ohri, Vilk-ili, Laz-ili vb. gibi yerlerden bu yeni sınır bölgesine *kaydırılmış* sipahiler bulmaktayız. Arnavutluk coğrafyasının aman vermez fiziki ve siyasi koşulları, Venedik ve Papalık gibi tehditler karşısında bu coğrafyanın bizzat sınır bölgesi oluşu gibi hayati önem taşıyan sebepler bölgede Osmanlı siyasi ve idari politikalarını da tayinde belirleyici olmuştur. Arşivlerde mevcut olan en eski tahrirler olan Arnavutluk defterlerindeki tımar kayıtları Osmanlı idaresinin bölgede esaslı bir tahkimat ve savunma üssü kurma çabasında olduğunu açık bir biçimde göz-

ler önüne sermektedir. İmparatorluğun en namlı silahşorları ve savaşçıları niteliğini haiz tumar erleri gerek Anadolu'dan gerekse Rumeli'nin diğer bölgelerinden sürgün siyasetiyle yahut yeni tumlara tayin yoluyla Arnavutluk'a gönderilmişler ve bölgede kendilerine tevcih edilmiş yeni tumarlarını tasarrufa, Osmanlı idaresini yürütmeye, bölgeyi muhafazaya ve sultanın otoritesini temsile başlamışlardır. Elimizdeki tahrirler bu sipahilerin, Canik, Koca-ili, Saruhan, Vize, Taraklıborlu, Eflugan, İnceğüz ve Engürü gibi bölgelerden sürüldüklerini göstermektedir. Arnavutluk'taki Osmanlı hâkimiyetini ve idaresini daha güçlü kılabilmek için ayrıca artık Balkanlardaki sınırın daha gerilerinde kalmış olan bölgelerde tumarlar tasarruf eden tecrübeli ve güçlü sipahilere de Arnavutluk'ta tumarlar tevcih edilmesi gibi bir temayül başlamış görünüyor. Hiç şüphe yok ki böyle bir temayülün ortaya çıkması da belirtilen sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı idaresi Arnavutluk'un bütününe şümüllü bir tahrire tabi tutmuş ve yukarıda belirtilen iki yöntem vasıtasıyla bu coğrafyanın bütününe güçlü bir tumarlı ordusunu ve idari yapıyı yerleştirmiştir.

Erken on beşinci yüzyılda Osmanlı Balkanlarında-Rumeli'de-ki tumar sistemi, devletin tüm kurumlarının klasik şeklini aldığı on altıncı yüzyıl tumar sisteminden çeşitli farklarla ayrılmaktadır. Defterlerin tahrir edildiği zaman kesiti yani 1431-1432 ve 1444-1445 tarihleri ve bu tarihte Osmanlı idaresinin yerleştirildiği coğrafyanın hususiyeti, yine bu devirde Osmanlı Devletinin karakteri bu farklılıkları büyük ölçüde izah etmektedir.

SONUÇ

Osmanlılar Rumeli'de fetihlere ilk giriştikleri andan itibaren genel olarak dağlık ve zor bir coğrafya ile de mücadeleye başlamışlar; bu mücadele sadece bu coğrafyayı aşmakla sınırlı kalmamış, Osmanlı idaresi ayrıca bu sarp coğrafyayı zabtu rabt altına alarak tam bir idari kontrol kurabilmek için de yoğun bir gayret sarfetmiştir. Geçit vermez sarp yamaçlar, kendi içerisinde pek çok değişiklik arz eden çetin doğal koşullar, sert iklim şartları, siyasi yapı gibi pek çok unsur Balkan coğrafyasını çok zorlu kılmıştır. Osmanlıların bu güç coğrafi koşullarda ilerleyişi ve bu alt yapıda esaslı bir idari örgüt kurma çabası onu Balkan coğrafyasının bir takım özel şartlarını her zaman göz önünde bulundurmak zorunda bırakmıştır.

Balkanlarda ilk Osmanlı ilerleyişinin istikametini coğrafi yapının şartları belirlemiştir. Osmanlı fetihleri ve ilerleyişi ilk planda bu coğrafyanın stratejik yollarını, dağ geçitlerini ve nehir kollarını izlemiş, daha sonra bu noktalarda kurulan hâkimiyet ve idari mekanizma ile daha iç bölgelere ve nihai olarak da dağların zirvesine doğru seyretnmiştir. Balkanlar'da Osmanlı ilerleyişinin gelişi güzel bir yağma ve akın hareketin-

den çok farklı bir fetih hareketi olduğu unutulmamalıdır. Bu sistemli fetih ve ilerleme hareketinde, Osmanlılar daha önceden alt yapısını oluşturdukları bir plan dahilinde hareket etmiş görünmektedirler. Bu plan dahilinde coğrafi yapının arz ettiği şartlar Osmanlı kuvvetlerini ilk adımda Balkanların ana yol şebekelerine, stratejik dağ geçitlerine, boğazlara ve köprü başı niteliğindeki köy, kasaba ve şehirlere yönelmiştir.

Dağlık Balkan coğrafyasında, sarp boğazlar ve dik yamaçlı uzun vadiler, mevkilerine hakim dağlar, yer yer dağların arasına da uzanan yollar ve büyük nehirlerle bunların küçük kolları merkezi bir idarenin tesisini ve varlığını zorlaştıran koşullardı. Osmanlılar Balkan coğrafyasında evvela bu tür stratejik mevkileri tutup kontrol altına almaya çalışmışlardır. Osmanlı idaresi bu noktaları elde ve güvende tutabilmek için bir takım askerî tedbirlerin yanı sıra bu köprübaşı niteliğindeki bölgelere Anadolu'dan getirmiş olduğu Türk nüfusu da iskân etmiştir. Burada, Rumeli'de Osmanlı'nın tatbik etmiş olduğu iskân siyasetinin mahiyetini belirleyen şartlardan birisinin de bölgenin coğrafi özellikleri olduğunu belirtebiliriz. Nitekim Rumeli'de ilk Türk iskânı bu tür yollar, nehir yatakları ve dağ yamaçlarında cereyan etmiştir (Barkan 1980: 392-399).

Balkan coğrafyasında tesis edilen tımar birimlerini oluşturan köy ve mezraların, kuruluş devrinde ilk aşamada stratejik ve askeri önemi büyük olan noktalardan derlendiği erken devir Osmanlı tımar icmâl defterlerinde görülebilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu suretle Osmanlılar Balkan coğrafyasının bu çetin noktalarında askerî ve idari örgütlerini kurabilmişlerdir. Daha sonra bu köprübaşılar sayesinde Balkanların içlerine daha iyi nüfuz edebilmişler ve bu coğrafyanın askeri ve idari kontrolünü daima ellerinde tutabilmişlerdir.

Kuruluş devrinde Balkanlarda kurulmuş olan tımar sisteminin yapısı ve organizasyonu, tımar sisteminin coğrafi unsurlar ve koşullarla olan ilişkisini gözler önüne sermektedir. Osmanlı tımar sistemi tetkik edilirken coğrafi unsurlar göz önünde bulundurulmuş yapılan değerlendirmeler birde bu perspektiften ele alınmalıdır. Tımar sistemi bu güç coğrafyada Osmanlı idaresinin tesisinde en mühim vasıtaların başında gelmektedir. Balkan coğrafyasının hususiyeti bilinmeden ya da hesaba katılmadan bu devirde Osmanlı tımar sisteminin görüntü ve karakteri de anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları:

- a) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan Maliyeden Müdevver defterler.

MAD 231: Premeti, Görice, Koniça ve Grebena Defteri

MAD 525: Timurhisarı, İstefanya, Kaloyan, Nevrekob, Bagdanos, Gümülcine, Köprülü, Üsküp ve Kastorya, Defteri

MAD 250: Kastorya ve Koluna Defteri.

MAD 303:Kırçeva ve Pirlepe Defteri.

- b) Bulgaristan'da Sofya'da St. Cyrill ve St Methodis Kütüphanesi'nde bulunan defterler.

Defter Fonunda bulunan, D. 707: Sofya ve Şehirköy Defteri.

Oryantal Arşiv Koleksiyonu'nda bulunan, OAK 52-59: Visuka ve İznepol Defteri.

Oryantal Arşiv Koleksiyonu'nda bulunan, OAK 45-30: Avrethisarı ve Selanik Defteri.

II. Yayınlanmış Arşiv Vesikası:

İNALCIK, Halil(1954a),*Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara.

III. Tetkik ve Monografiler

ALTUĞ, Uğur (2010),*II. Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Tımar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar*, Gazi Üniv. Sos. Bil. Enst.,Ankara, yayınlanmamış doktora tezi.

BARCAN, Ömer Lutfi (1980), "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul.

BRAUDEL, Fernand (1993),*Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, c. I, Ankara.

İNALCIK, Halil (1953), "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fİ*, I-II.

İNALCIK, Halil (1954b), "Ottoman Methods of Counquest", *SI*.

İNALCIK, Halil (1957), "Mehmed II.", *İ.A.*, VII.

İNALCIK, Halil (1993), "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul.

İNALCIK, Halil (1995),*Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara.

İNALCIK, Halil (2000),*Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Halil Berktaş, İstanbul, c. I.